

ÖNVIZSGÁLAT VAGY ÖNIGAZOLÁS?

Serédi bíboros feljegyzése 1944 őszén

„Feljegyzéseimet folytatólagosan készítettem Esztergomban, 1944 október 16 — november 6 között; több pótlást pedig azután csatoltam hozzájuk.” Így fejeződik be az az emlékirat jellegű feljegyzés, melyet az 1945. március 29-én elhunyt Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek íróasztalában találtak meg más elfekvő irattal együtt és április 6-án 228/1945. sz. alatt iktattak be „Ömenenciája íróasztalán talált szellemi hagyatékok” címmel az érseki hivatal aktái közé. (Jelenleg fenti számon a Primási Levéltárban található). A feljegyzés mindössze 22 lap terjedelmű és címként ezt írta fölé a bíboros: „nagybányai vitéz Horthy Miklós kormányzó lemondása és a lemondás következményei”. E cím nem fedti egészen a feljegyzés tartalmát, mert a nyilas hatalomátvétel csak tragikus alkalmul szolgált Serédinek arra, hogy messzebbre is visszatekintve mintegy összefoglalja 18 évi primásságának általa akkor levonható tanulságait. A mai olvasó e sorok olvastán egyszerre érzi önvizsgálatnak és önigazolási kísérletnek mint minden emlékiratot. Hallatlanul érdekes adatokat szolgáltat, melyekről csak egy olyan főpap és közéleti személyiség számolhatott be, mint ő, aki az ellenforradalmi Magyarország utolsó 18 esztendejében „az ország első zászlósurája”, és aki — ha nem is mindig mindenben egyetértőn, de lényegében — ennek a rendszernek egyik kiemelkedő vezető embere volt. Megállapításai még akkor is figyelemre méltóak, ha a szükséges kritikával olvassuk is azokat és önigazolását nem is tudjuk mindenben elfogadni.

Szigei Endre okos megállapítása szerint: „ha írni annyit tesz, mint ítéletet tartani önmagunk felett, akkor a történetíró — legalábbis nemegyszer — ítéletet mond arról a történelmi közösségről, amellyel foglalkozik. Az egyháztörténelem művelői sem kivételek...” (Vigilia, 1968 december). És ha e sorok nem is azzal az igénnyel íródtak, hogy a ma már nagyon is szükséges kritikai összképet és elemzést nyújtsák Serédi bíboros egyházfői és politikai életművéről, fény- és árnyoldalairól, ennek a történelmi jelentőségű iratnak elemzése kapcsán szeretnének bizonyos tanulságot levonni. Saját múltjának kritikája nélkül egyetlen közösség, a magyar katolicizmus sem lelheti helyét a jelenben és a jövőben.

Serédi Jusztinián életrajzát, fontosabb adatait illetően Meszlényi Antal könyvére hívom fel az olvasó figyelmét (A magyar hercegprímások arcképsorozata. Szent István Társulat, 1970. 391—434. lap). Az itt közölt arcképből is kiolvasható, hogy Serédi nagysága és korlátja egyaránt ízig-vérig jogászai mentalitása, gondolkodása volt. Minden pozitív és negatív egyházkormányzati és politikai tette elsősorban egy nagy egyházjogász szemléletéből és gondolkodásából fakadt. Ezért volt legitimista, innen eredt minden konfliktusa a rendszer politikusaival. Ezért nem tetszett kinevezése a Bethlen-kormányznak és Klebelsberg Kunónak. Ezért harcolt a maga módján Horthy István kormányzóhelyettesessé „választása” ellen. Még Szálasinak is nem politikai, hanem kristálytisztta jogászai érveléssel mondta a szemébe 1944. október 27-én az Országtanács ülésén, hogy uralma törvénytelen. A nyílt fasizmus idején mint jogász lépett fel — megint csak a maga módján — a zsidóüldözés ellen, és nem is használt fel éppen ezért minden politikai eszközt, mely rendelkezésére állhatott volna. (A protestáns ajánlatot közös, ökumenikus körlevél vagy nyilatkozat kiadására például azért utasította el, mert merev egyházi szemléletével ezt nem tudta összeegyeztetni.) Lényegében tehát — megítélésem szerint — Serédi egy-egy politikai jelentőségű és objektíve jó irányba ható cselekedete és melléfogásai is ebből a jogászai vénából eredtek. Még egyházkormányzati síkon is elsősorban nem lelkipásztori, hanem egyházjogászai elvek vezették.

A most ismertetendő önvallomást 1944. november 6-án fejezte be Serédi bíboros. Az ország ekkori helyzetét nem kell itt ecsetelni, hiszen közsímet. Ilyen körülmények között emlékezik, miután végleg visszavonult esztergomi palotájába, hogy haláláig többé már el se hagyja azt. Jellemző módon az ország pusztulására készül. Október 8-án már megírta végső végrendeletét is. Ebben többek között ez áll: „Ha törvényes érsekutódom már székfoglalásakor sem volna a magyar impérium alatt, akkor a főntebb meghatározott összes vagyonomat a ma-

gyar impérium területén, vagy ha ez lehetetlen volna, a magyar nyelvterületen létesítendő és nevemet viselő magyar katolikus diákotthonra... hagyom." Kétségtelenül összeomlóban volt akkor egy társadalmi rendszer, de nem az ország. Közben azonban még az értelmiség jó része is ekkor már valami új születését várta, Serédi bíboros egy ország romjai felett érzi magát, vagy inkább a romok között és így tekint vissza, egy kicsit az „ugye megmondtam előre” módján:

„Kassa bombázása után (1941) — kezdődik az emlékezés — a Bárdossy-kormány Szovjetországnak a kormányzó hozzájárulásával megüzente a háborút anélkül, hogy az 1920. I. tc. 13. §-a szerint az országgyűlés előzetes hozzájárulását megszerezte volna, pedig a hozzájárulás megszerzésének lehetőségét és kötelességét a dolog sürgőssége egyáltalán nem akadályozta. Valószínű, hogy az országgyűlés velem együtt a hadüzenet ellen foglalt volna állást, mert még ha biztosan megállapították volna is, hogy Kassát orosz gépek bombázták, egy tiltakozó és kártérítést követelő jegyzékkel célszerűbb lett volna az incidenst elintézni, mint olyan háborúba belemenni, amelyben esetleg százezer számra pusztul majd hazánk fiatal nemzedéke, sok milliárdos károk keletkeznek és sok milliárdos költségek merülnek fel, nem is szólva az állandó bizonytalanságról és a háborúval kapcsolatban minden magyar polgárt gyötörő kimondhatatlan szenvedésekről. Aki a hadüzenetet világnézeti okokra vezeti vissza, annak nem szabad felednie, hogy nem sokkal a hadüzenet előtt hazánk tagja volt ugyan az antikomintern szövetségnek, de közvetlenül előtte diplomáciai viszonyt tartott fenn a Szovjettel, bár annak világnézete nem változott.

Hadüzenetünket nekünk szóló angol hadüzenet követte, amelyet december 6-án a kormányzó névnapi ajándékként nyújtottak át Budapesten. Én ugyan az Apostoli Szentiszéken keresztül megpróbáltam ezt a hadüzenetet megakadályozni, de Maglione bíbornok államtitkár azt a sürgönyválaszt adta, hogy már minden közbenjárás hiábavaló, mert a hadüzenet teljesen és visszavonhatatlanul elő volt készítve. Pedig én azt reméltem, hogy ha a dolog diplomáciai viszony megszakításánál tovább nem megy, akkor elsimítható a háborús összeütközés kivált hazánk légiterében.

Az angol hadüzenet után az Amerikai Egyesült Államoknak viszont a Bárdossy-kormány üzenete meg a háborút, ismét az országgyűlés megkérdése és hozzájárulása nélkül. Talán azt gondolta a kormány, hogy Amerika messze van, tehát a hadüzenetnek ránk nézve nem lesznek gyakorlati következményei, viszont a német szövetségesnek kedves dolgot cselekszik. A gyakorlati következményeket azóta pusztító bombázások formájában szomorúan tapasztaljuk. Én a hadüzenet előtt kétszer hosszan beszéltem a budapesti amerikai követtel, aki kifejtette előttem, hogy lelkiismeretesen tanulmányozta hazánk történetét és mostani helyzetét. És mivel látja, hogy a magyar nemzettel sok igazságtalanság történt: azért küldetése céljának azt gondolja, hogy neki iparkodnia kell Magyarországot igaz ügyeit támogatni." Az amerikai követ a hadüzenet átvételekor Magyarországot kényszerhelyzetére célozott, mire Bárdossy kijelentette, hogy a kormány teljesen szabadon döntött.

„A meztelen valóság azonban az — folytatta Serédi —, hogy nyakig benne vagyunk a háborúban és hogy annak minden borzalmait rázúdultak a már amúgy is sokat szenvedett nemzetünkre. Meg is mondtam Bárdossynak, meg a kormányzó úrnak is, hogy talán nem nehéz a háborúba belépni, de felette nehéz belőle épségben kikerülni." Itt azután a magyar csapatok frontharcát említi a primás és a hazai gazdasági nehézségeket, és a Kállay-kormány próbálkozásait, egészen a március 19-i német megszállásig.

„Az új helyzetben az esztergomi primási palotába beszállásolt Friedrich Bayerleinen, a legerősebb német motorizált divízió parancsnokán keresztül iparkodtam a magyar polgárok lefogását és elhurcolását, valamint az idegen katonaság ellenséges viselkedését megakadályozni. Ez részben sikerült is. Később az emberi jogok védelmében és az elhurcolások megszüntetése tárgyában sokszor eljártam a Sztójay-kormánynál, mint ezt más feljegyzéseim, illetve hivatalos irataim részletezik."

„A német bevonulás azonban nem hozott enyhületet. A külső rend fenntartása ugyan sikerült, de a lelkekben csak erősödött a béke utáni vágy és foly a szervezkedés minden irányban. Közben 1944 szeptember eleje óta egyre jobban tartotta magát a hír, hogy a kormányzó különbékét akar kötni a szövetségesekkel és hogy ezért fegyverszüneti feltételek után tapogatózik. Ezt a hírt a román, bolgár és finn példa is alátámasztani látszott. Velem idevonatkozóan semmi

közlés nem történt, úgyhogy mit sem sejtve október 17-re összehívtam az őrszi püspöki konferenciát, amelyet azonban a közbejött események miatt surgonyileg kellett letudnom." A püspöki konferencián ki akart térni az említett szervezkedésekre is és arra kívánt figyelmeztetni, hogy a kánonjog értelmében egyházi egyesületek nem politizálhatnak! Ezt közölte a nála megforduló AC. igazgatóval és néhány püspökkel. Majd leírja, hogyan értesült a rádióból a kormányzó proklamációjáról és az azt követő nyilas hatalomátvételtől. Ismerteti a nyilas sajtó által október 18-án publikált „I. számú országépítési tervet”, majd az eskütétel kérdésében bekövetkezett konfliktust a nuncius és közte. A nuncius ugyanis a hozzá tanácsért forduló Beresztoczy Miklóssal azt közölte, hogy az új állam- eskü egyházi személyek által is letehető. Ő ezt nem tette volna és a kánonjog szerint ebben a kérdésben nem a nuncius, hanem ő lett volna illetékes. „Ha nem avaikoznék az Ordinárius ügyeibe (can. 269. §. 1.), akkor nem ütné meg magát.”

„Szálasi hatalomra jutása után a képviselők között Szász Lajos és mások nyomban megkezdették az őt támogató „Nemzeti Szövetség” c. politikai szervezet megalakítását. Azt állították, hogy mindjárt a szervezkedés elején 150 képviselő csatlakozott. Nem nagyon tudom elhinni, de lehetséges. Szász Lajostól én is kaptam szervezkedő levelet, de nem válaszoltam rá. A Felsőházban József főherceg akart verbuválni. Úgy hallom, csak 11-12 embert sikerült megfognia; ezek száma később hír szerint 61-re emelkedett. Nekem nem is mert írni a főherceg. Püspöktársaimnak és papjainknak, akik a Felsőház tagjai, azt mondtam, hogy ilyen politikai csoportok kialakítását a Felsőház mindig elkerülte; a püspököknek és papoknak pedig a részvételt a 139. és 141. kánonok kifejezetten is tiltják. Mi tehát ezért sem léphetünk be a Szövetségbe, Zadravec c. püspök belépett; meg is választották alelnöknek! Belépett Subik kanonok, Kolozsvári váci nagyprépost, gróf Majláth György, a Szent István Társulat elnöke is!” Ezután elmondja, hogy Stolpa államtitkárral tárgyalt az ún. országépítési tervről. Kijelentette, hogy a szentségi házasságban való együttélés megültása ellen (zsidók vegyes házassága esetén), az egyházi egyesületek és vagyonuk, valamint a magántulajdon mellett ki fog állni.

Érdekes és jellemző a Szálasi esztergomi látogatásáról szóló beszámoló. Október 24-én érkezett Gömbös fiával és „egy pisztolyhordozó katonával, aki annak idején vele együtt a szegedi csillagbörtönben ült”. Később érkezett Szöllösi és Rajniss. Szálásival összesen két és egynegyed órát tárgyalt. „Katolikus mivoltát és jó szándékát nem vonom kétségbe, mert beszédéből láttam, hogy hívő ember, aki azonban annyira hungarista, alias nemzetiszocialista gondolatkörben él, hogy ezen kívül semmit, kivált ellenvéleményt, ha mégúgy alá van támasztva világos érvekkel, megérteni és elfogadni nem tud. Az ellenvetésekre nagy szónoklatokkal válaszol, úgy hogy nem egyszer meg kellett kérdeznem: igen-e, vagy nem?” Hadd jegyezzem meg itt, hogy Szálasi katolikus mivoltát és jó szándékát ekkor már Serédinél jóval apolitikusabb, egyszerű emberek is, tömegek tagadták és nem „vették be.” Ő, aki különben egyértelműen elutasította és világos alkotmányjogi érveléssel szedte ízekre a nyilas hatalomátvétel jogosságát, ugyanakkor ennyire naivan, jóhiszeműen látta volna Szálasi szándékait? Az emlékiratok megjegyzése itt sok mindenről árulkodik, amikre a bevezetőben utaltam.

A továbbiakban összefoglalja, amit az október 27-i Országtanács ülésén is kifejtett, hogy miért joggalán Szálasi uralma az alkotmányjog értelmében. Hosszan elemzi, hogy a kormányzó lemondó nyilatkozata miért nem érvényes, mert nem volt rajta miniszterelnöki ellenjegyzés stb. „Fejtegetéseimet Szálasi nyugodtan végighallgatta. Azt is megértette, hogy államfői intézkedései, köztük a miniszter-kinevezések is, alkotmányunk értelmében érvénytelenek. Ezeket csak az Országtanács, illetve az országgyűlés tudná szanálni. Erre kijelentette, hogy maga is alkotmányos útra kíván lépni.”

A tárgyalás során Szálasi előtt kijelentette: „Én mindig a zsidótörvények és rendeletek ellen foglaltam állást, mert észrevettem, hogy nemzetünk vesztét jelenti, ha törvénytárunkba bekerül az a nem is igaz elv, hogy a magyar ember nem tudja azt az idegen fajtájú embert asszimilálni, akinek két nagyszülője nem magyar. Ha ezt az elvet, annak ellenére, hogy asszimiláltuk a besenyőket, kunokat, örményeket, jázigokat, sok szlávot és németet stb., most a zsidókon kívül a hazai németekre, románokra, szlávokra, stb. is alkalmaznánk, alig maradna itt magyar, vége volna uralmunknak, megtámadnák létjogosultságunkat, sőt maguknak a hungaristáknak legnagyobb része Szálásival együtt szintén nem volna

magyar. Fejtegetésem szinte rémülettel hallgatta Szálasi. Erre ő soha nem gondolt. Azt is kifejtettem, hogy a zsidókkal elkövetett jogtalanságokért és atrocitásokért majd olyan magyarok fognak fizetni, akiknek ezek elkövetésében és végrehajtásában semmi részük nem volt. Különben a zsidókérdésben november 25-én (1933/1944) kemény levelet is írtam Szalasinak; hasonlóképpen a tüzszok szedése tárgyában is.”

„A háború folytatása ügyében elvettem azt az unos-untalan ismételt frazist, hogy győzni fogunk, mert győzni akarunk, hiszen olyan értelmetlen államvezetők csak nincsenek, akik azzal lépnének be a háborúba, hogy nem akarnak győzni. Ha pedig elég az akarás, akkor minden háborúban mindenki győz, ami nyilván nem igaz.”

Kérte Szálásától továbbá Budapest és Esztergom nyílt várossá nyilvánítását és ezt november 1-én és 8-án írásban is megismételte, Vesénmayer német követnél is eljárt ebben az ügyben. Az azt válaszolta, hogy Hitlerhez továbbítja a kérést, de Budapest esetében nincs remény, mert „az katonai szempontból igen fontos, ők pedig minden quadrátmétert védeni fognak”. „Azt is kijelentettem, hogy sem én, sem papjaim nem hagyjuk el helyünket.” Ezután követelte a törvényhozás tagjai közül lefoglottak szabadonbocsátását és tiltakozott a zsidókeresztény házasságok érvénytelenítése ellen. Megtárgyalták az eskütétel kérdését is, melynél azt kifogásolta, hogy a hungarista irányhoz való hűséget is tartalmazza, és Szálasi annak ellenére írta elő ezt az esküt, hogy nem „de jure” államfő.

A feljegyzés ezután részletesen foglalkozik az Országtanács október 27-i ülésével, és az ott elhangzott felszólalásával. (Lásd Vigilia, 1969. dec.) „Az ülésen csak én szóltam fel” — jegyzi meg. Majd később: „Szégyenlem magam, hogy az egész ülésen csak magam állottam ki alkotmányunk és törvényeink védelmében. A többi tag —, nevezetesen az alkotmány és jog hivatalos őrei: a két ház elnöke és a két bíró hallgatott. Pedig mikor már egy tag bátran felszólalt, a többinek is megjöhetett volna a bátorsága. De nem jött meg. Ez Bethlen és Gömbös bűne, mert teljes szervilizmusra nevelték a nemzet vezetőit, az országgyűlés tagjait, a tisztviselői kart és a középosztályt, és mert következetesen megvonták a törvényhatóságok és a városok autonómiáját és a kormányzó előtt sokszor kifejezett kérésem és tiltakozásom ellenére Gömbös belevitte a pártpolitikát a hadseregbe és a tisztviselői karba, úgyhogy most, mikor legjobban kellene, senki nem mer, vagy nem tud ellenállást kifejteni, úgyhogy akármilyen törpe kisebbség a nyakunkra ülhet.”

Szálasi eskütételéről ezt olvassuk: „November 2-án de. 10 óra tájban a fél 11-kor megnyitandó felsőházi ülésre akartam menni. El is mentem a Felsőház folyosójára, ahol a letartóztatásból kiengedett Kornissal beszélgettem. Az ülés kezdete előtt kezembe nyomták a kormányzó lemondása következtében szükségessé vált intézkedésekről szóló törvényjavaslatot. Minthogy a meghívón az a miniszterelnöki átirat is szerepelt, amelyben a kormány kinevezését közli a Felsőházzal, főképpen pedig, mivel a törvényjavaslat nem egyezik azzal, amit az Országtanács I. ülésén határoztunk; az ülés kezdetét jelző csengetéskor otthagytam a Felsőház folyosóját és Pataky, Csárszky meg Mihalovics tagokkal hazamentünk. Azóta nem is jelentem meg a javaslat tárgyalásán, mert országtanácsi határozatunkkal ellentétben itt nem választásról, még kevésbé titkos választásról volt szó, hanem arról, hogy az országgyűlés jóváhagyólag tudomásul veszi, hogy a kormányzó lemondása óta Szálasi a kormányzói jogkört is gyakorolja és jóváhagyja mindazokat a rendelkezéseket és intézkedéseket, melyeket Szálasi és miniszterei 1944. október 16-a óta a jelen törvény hatálybalépéséig tettek. Mindezeket én jóvá nem hagyhatom és meg nem szavazhatom. Nem hagyhatom jóvá azt az erőszakot, amely október 15-én és 16-án történt, sem pedig azt az alkotmányellenes cselekedetet, hogy Szálasi a kormányzói hatalmat 'de facto' gyakorolta. Különösen pedig nem hagyhatom jóvá azt, amit Szálasi és érvénytelenül kinevezett miniszterei október 16-a óta a törvényjavaslat megszavazásáig és hatálybalépéséig (tehát november 4-ig) tettek, mert akkor jóváhagynám az országgyűlés tagjainak és más magyar állampolgároknak, meg a zsidóknak (közülük saját keresztény híveimnek is) a letartóztatását és kínzását, vagy meggyilkolását, a magyar polgárok egy részétől (a zsidó származásúaktól) törvényesen szerzett magánvagyonuknak megfelelő egyéni büntetettük jogerős bírói ítélettel történő megállapítása nélkül. Nem hagyhatom jóvá, a háborús felelősségnek az országgyűlésre való